

ПРАБЛЕМЫ ГІСТОРЫКА-ПРАВАВОЙ НАВУКІ БЕЛАРУСІ

Т.І. Доўнар

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

У апошнія гады павялічылася цікавасць беларускіх вучоных да гісторыі свайго народа, у тым ліку і да гісторыі права. Вяртанне да сваіх вытокаў, як і усведамленне характару свайго ўласнага гістарычнага шляху, звязана непасрэдна з далучэннем да ўсяго багацця агульначалавечай культуры. Гэта тычыцца і прававой культуры - кампанента агульнай культуры, які складаецца са спецыфічных прававых каштоўнасцяў, асаблівых спосабаў іх утварэння, з адпаведнай дзейнасці адносна стварэння, распаўсюджвання і выкарыстання гэтых каштоўнасцяў і які ўключае саматворчасць асобы як суб'екта прававой рэчаіснасці. У разуменні прававой культуры грамадства існуюць два падыходы: больш шырокі, які разглядае прававую культуру як сукупнасць прававых кампанентаў (права, праваадносін, прававых устаноў, правасвядомасці, прававых паводзін, праватворчасці, прававой навукі) і больш вузкі, які грунтуецца на трактоўцы прававой культуры як узроўню развіцця права, праваадносін, прававых устаноў і г.д. Сярод разнастайных праяўленняў прававой культуры перш за ўсё неабходна звярнуць увагу на асноўныя яе формы: прававыя ідэі, прававыя нормы, прававыя ўстановы. Вывучэнне гэтых праблем у іх гістарычным развіцці з'яўляецца важнай задачай гісторыка-прававой навукі.

Вельмі шмат праблем звязана з феадальным перыядам гісторыі Беларусі. Эпоха федалізму - гэта вялікі гістарычны пласт, якому характэрны цікавейшыя з'явы і працэсы. Асабліва гэта адносіцца да сярэднявекю, калі Вялікае княства Літоўскае, палітыка-эканамічным цэнтрам якога з'яўляліся беларускія землі, становіцца адной з буйнейшых краін Еўропы. У XV-XVI стагоддзях завяршаецца працэс фарміравання беларускай народнасці, у сферы дзяржаўна-палітычнай складаецца сааслоўна-прадстаўнічая манархія з яе характэрнымі рысамі і палітычнымі атрыбутамі (асабліва яркава гэта праяўляецца ў дзейнасці сойма дзяржавы і паятовых соймаў), адбываюцца значныя культурныя і сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні, якія завяршаюцца цэлым шэрагам рэформаў: зямельнай, адміністрацыйна-тэрытарыяльнай, ваеннай, судовай і інш. Галоўным сродкам і вынікам адзначаных працэсаў з'явілася прававая рэформа. Усім гэтым рэформам даследчыкі ў мінулым надавалі мала ўвагі, асабліва гэты тычыцца савецкай гістарыяграфіі.

Амаль што па-за увагай навукоўцаў савецкага перыяду заставалася праблема ўзаемадзеяння культуры Беларусі (у тым ліку і прававой) з заходнееўрапейскай культурай і адлюстраваннем у беларускай палітыка-прававой думцы дасягненняў агульнаеўрапейскай сацыяльна-палітычнай і прававой думкі. Новыя прагрэсіўныя з'явы і працэсы на Беларусі праходзілі не ізалявана, а ў рэчышчы найважнейшых працэсаў, уласцівых усёй еўрапейскай супольнасці народаў, аднак яны мелі пэўныя асаблівасці і адметныя рысы. Уздым беларускай культуры ў XV-XVI стагоддзях, які жывіў гуманізм эпохі Адраджэння, вёў да інтэнсіўнага развіцця розных сфер нацыянальнай культуры, у тым ліку мовы, літаратуры, кнігадрукавання, мастацтва, грамадска-палітычнай, філасофскай і прававой думкі. Маральны пафас хрысціянскага гуманізму і свярджэнне ім духоўнасці і суверэннасці чалавека скіроўваецца на праблему ўпарадкавання сацыяльна-палітычных адносін. Менавіта ў гэты

церыяд пільная ўвага Ф.Скарыны і іншых беларускіх мысліцеляў і асветнікаў да праблем нарматыўна-прававога ўладкавання грамадскага жыцця, імкненне зацвердзіць высокае маральна-гуманістычнае прызначэнне права спрыялі развіццю палітыка-прававой думкі Беларусі, што было звязана з патрэбамі заканадаўчай практыкі і яе тэрэтычным абгрунтаваннем.

Заканамерным вынікам адзначаных тэндэнцый і працэсаў з'явілася высокаразвітая прававая сістэма Вялікага княства Літоўскага, сведчаннем чаго сталі Статуты. З'яўленне Статутаў 1529, 1566 гадоў і асабліва Статута 1588г., які быў складзены пад кіраўніцтвам выдатнага беларускага дзеяча Я.Сапегі і на яго ж сродкі надрукаванага, было падзеямі выключнай важнасці і высокім дасягненнем прававой нацыянальнай думкі. Вывучэнне прававой спадчыны беларускага народа з'яўляецца важнай задачай гісторыка-прававой навукі. Помнікі права адлюстроўваюць у сабе палітыка-эканамічнае становішча той ці іншай дзяржавы, структуру грамадства, правы і абавязкі ўсіх пластоў насельніцтва і шмат іншае. Яны з'яўляюцца найбольш дакладнымі і надзейнымі крыніцамі ведаў аб узроўні прававой культуры. У іх знаходзяць адлюстраванне філасофскія, палітыка-прававыя погляды грамадства, яго культура і быт. Менавіта ў помніках права, напісаных на старажытнай беларускай мове, адлюстраваны ход гістарычнага развіцця права ад простых формаў прававых актаў да больш складаных, сістэматызаваных і характэрных для яго тэндэнцый, таму мы і маем магчымасць ацаніць узровень развіцця нацыянальнага права і параўнаць яго з правам іншых краін і народаў.

На жаль, гісторыя Беларусі ўвогуле і прававая гісторыя, у прыватнасці, вывучалася аднабакова і эпізодычна, гістарычныя падзеі часам трактваліся адвольна, больш увагі надавалася негатыўным момантам жыцця беларускага народа ў дакастрычніцкі перыяд і г.д. Пытанні прававой гісторыі доўгі час амаль не падвяргаліся навуковай распрацоўцы, не перадрукоўваліся шматлікія помнікі права. Таму яны былі недаступнымі шырокаму колу навукоўцаў. Прававая гісторыя была непажаданай для навуковых даследаванняў. У сувязі з гэтым існавалі і існуюць шматлікія праблемы ў ёй, асабліва гэта тычыцца праблемы развіцця прававой навукі, фарміравання заканадаўства, эвалюцыі асобных інстытутаў і галін права, у тым ліку такіх важных як канстытуцыйнае, грамадзянскае, крымінальнае права.

Праблема гісторыі права Беларусі была амаль што табуіраванай. Становішча яе доўгі час было парадаксальным, бо маючы багацейшую прававую спадчыну, з аднаго боку, неабходнасць яе навуковай распрацоўкі ніхто не аспрэчваў, а з другога боку, навуковыя даследаванні амаль не вяліся. Гэта становішча ускладнялася тым, што ў іншых краінах (асабліва ў суседніх, чыя гісторыя непасрэдна звязана з гісторыяй Беларусі) даследаванні праводзіліся больш актыўна, і працэс гэты ў апошнія гады актывізуецца, аб чым сведчаць навуковыя публікацыі, абароненыя дысертацыі і выдадзеныя падручнікі па гісторыі дзяржавы і права гэтых краін.

Мінулае з'яўляецца неад'емным багаццем народа, абавязковым фактарам нацыянальнай адметнасці, а беларускі народ мае даўнюю і слаўную гісторыю, якой можна ганарыцца. Неабходнасць мець сваю аб'ектыўную гісторыю асабліва стала патрэбным у наш час, калі Беларусь стала на шлях станаўлення суверэннай і незалежнай дзяржавы. У гэтым працэсе важнае значэнне мае нацыянальна-дзяржаўны падыход, які з'яўляецца агульнапрынятым у цывілізаваным свеце і пры якім вывучэнне гісторыі ўласнага народа аб'яўляецца прыярытэтным накірункам навуковых даследаванняў. Галоўнай падставай

распрацоўкі шматлікіх праблем гісторыі дзяржавы і права Беларусі з'яўляецца прызнанне факта шматвяковага існавання беларускага этнаса і беларускай дзяржаўнасці як суб'ектаў сусветнай гісторыі.

На кожным гістарычным этапе пры вывучэнні развіцця дзяржаўнасці і права Беларусі ўзнікаюць канкрэтныя задачы. Асабліва на паваротных гістарычных рубяжах узнікае неабходнасць пераасэнсавання мінулага з мэтай пазбегнуць папярэдніх памылак і выбраць патрэбны накірунак далейшага развіцця. Зараз увага даследчыкаў павінна быць скіравана на паслядоўнае і поўнае вывучэнне гісторыі беларускага народа, у тым ліку і прававой.

Увага даследчыкаў павінна быць звернута на вывучэнне гісторыі развіцця ўсіх галін права і асабліва канстытуцыйнага. Трэба адзначыць, што ў сярэднявековы перыяд галіновая структура права знаходзілася ў стадыі зараджэння, адначасова і тэрміналагічны апарат яшчэ толькі распрацоўваўся, аднак у гісторыка-прававой літаратуры мае месца вычлененне ў феадальным праве агульнапрынятых формаў і ўжыванне сучаснай юрыдычнай тэрміналогіі. Напрыклад, тэрмін «грамадзянскае права» у сучасных прававых сістэмах азначае тую сферу правоў, якая рэгулюе маёмасныя і звязаныя з імі немаёмасныя адносіны, а тэрмін «крывінальнае права» - праваадносіны ў галіне злачынства і пакарання. Заканадаўца феадальнай эпохі яшчэ не зусім дакладны і пэўны ў сваіх тэрэтычных вызначэннях, аднак у канцы ХVI ст., нягледзячы на недастатковае развіццё юрыдычнай тэхнікі, што вяло да недакладнасці і грубасткасці канструкцый прававых нормаў, шматслоўя, паўтарэнняў палажэнняў і г.д., ужо дастаткова добра усведамляе асноўныя юрыдычныя паняцці і карыстаецца даволі ўсталяваўшымся юрыдычным апаратам.

Параўнальны аналіз прававых нормаў, спроба адыйсці ад даследавання кожнага прававога інстытута асобна і ізалявана, а разглядаць іх генетычна і структуральна ў шырокім кантэксце з іншымі інстытутамі права, супастаўленне поглядаў дарэвалюцыйных і сучасных вучоных-правазнаўцаў, якія спецыялізуюцца ў гісторыі права адносна развіцця галіновай структуры права, дае магчымасць увіць узровень развіцця права феадальнай Беларусі, параўнаць яго з правам іншых народаў, выявіць яго асноўныя рысы і тэндэнцыі ў кантэксце звалючых сярэднявековай еўрапейскай юрыспрудэнцыі.

Трэба адзначыць, што даследаванне пытанняў развіцця галін феадальнага права мяркуе звартанне як непасрэдна да прававых нормаў, так і спецыяльна да эканамічных і палітычных працэсаў у грамадстве, таму што нельга назваць сутнасць прававой з'явы без звартання да рэчаіснасці.

Акрамя таго, тэма гістарычных культурна-прававых набыткі, якія мы маем, патрэбна не проста вывучаць, але і давесці да ведама ўласнага народа і сусветнага супольніцтва, тым больш, што яны часам прыпісваюцца іншым народам. Кнігі замежных даследчыкаў права, якія апошнія дзесяцігоддзе перавыдаюцца ў нас (напрыклад, Аннерс Э. *История европейского права*. М., 1994), часам ўтрымліваюць палажэнні аб гісторыі так званага "літоўскага" права, або аб "Літоўскіх Статутах" і гэта ніяк не атаесмяецца з гісторыяй Беларусі. Некаторыя расійскія падручнікі апошніх гадоў па гісторыі дзяржавы і права ўтрымліваюць скажоныя звесткі аб Беларусі. На гэта патрэбна звартаць увагу ў лекцыях для студэнтаў, навуковых публікацыях.

Неадкладнай задачай гісторыка-прававой і паліталагічнай навук з'яўляецца распрацоўка праблемы гісторыі развіцця палітычных інстытутаў на Беларусі, гісторыі беларускага парламентарызму ў кантэксце праблемы ўзнікнення Вялікага княства Літоўскага

і ролі ў ім беларускага этнаса, беларускіх зямель і культуры беларускага народа. Патрабуе таксама навуковай распрацоўкі гісторыя судовых устаноў і судовых рэформаў на Беларусі.

Асаблівая ўвага навукоўцаў павінна быць звернута на вывучэнне царкоўна-рэлігійнага жыцця народа, на праблему ўзаемадзеяння розных рэлігійных канфесій і ўзаемаадносін царквы і дзяржавы. Больш поўна і сістэмна патрэбна даследаваць праблему ўлады, сістэму органаў улады і кіравання ў іх гістарычным развіцці, а таксама магдзбургскае права як асаблівасць спалучэння мясцовых і агульнадзяржаўных інтарэсаў і шмат іншае.

Перабудова грамадскіх адносін на пачатку 90-х гадоў, новыя прагрэсіўныя тэндэнцыі ў развіцці дзяржаўнасці мелі вынікам павелічэнне цікавасці беларусаў да ўласнай гісторыі і арыентацыю даследчыкаў на праўдзівы і шпуралістычны падыход да асвятлення гістарычных падзей і працэсаў. На сучасным этапе дэпартызацыя і дэідэалагізацыя гісторыяграфіі сталі галоўнай падставай яе навуковасці. На змену дагматызму прыйшоў крытычны падыход да створаных міфаў, ідэалагізмаў і схемаў.

Актывізацыя навуковых даследаванняў прывяла да з'яўлення шэрага прац правазнаўцаў, гісторыкаў, філосафаў па праблемах гісторыі дзяржавы і права Беларусі, да запавнення некаторых "белых плямаў". У 1989 г. перавыдаецца Статут 1588 г., які не перавыдаваўся з XIX ст. Гэта энцыклапедычнае выданне, якое ўключае пераклад, шматлікія артыкулы па гісторыі дзяржавы і права і каментарыі да прававых нормаў, стала падставай для актыўнай распрацоўкі шматлікіх праблем прававой гісторыі Беларусі. У гэты перыяд друкуюцца кнігі Ю.А. І.А., якія тычацца агульных праблем гісторыі дзяржавы і права Беларусі, у тым ліку і агульнай характарыстыкі права, у навуковых публікацыях А.Вішнеўскага, А.Грыцкевіча, З.Капыскага, В.Конана, І.Падокшына, С.Сокала і іншых беларускіх вучоных-правазнаўцаў, гісторыкаў, філосафаў у кантэксце агульных пытанняў гісторыі дзяржавы і права разглядаецца шэраг пытанняў прававой гісторыі.

Трэба адзначыць, што ўжо даўно ўзнікла настойлівая неабходнасць не столькі разгляду і даследавання асобных праблем, колькі стварэння сапраўднай гісторыка-прававой навуковай школы з мэтай паслядоўнага, усеахопнага вывучэння гісторыі права і прававой культуры беларускага народа. На падставе гэтага можна будзе напісаць так патрэбныя падручнікі па гісторыі дзяржавы і права Беларусі для студэнтаў вышэйшых юрыдычных устаноў, а таксама весці далейшыя навуковыя распрацоўкі.

Прастора для навуковых даследаванняў гісторыі дзяржавы і права Беларусі неабсяжная. Беларускі этнас павінен быць «легалізаваны» у сусветнай гісторыі, а гісторыю Беларусі неабходна асэнсоўваць і даследаваць у кантэксце еўрапейскай і сусветнай гісторыі. Вяртанне да сваіх вытокаў, усведамленне ўласнага гістарычнага шляху беларускага народа з'яўляецца заканамерным і непазбежным агульнагістарычным працэсам.